

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Профессор А.А.Молдажанованы еске алуға арналған «XXI ғасырдағы педагогикалық білім беру: басымдықтар мен ізденістер» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының

ЖИНАҒЫ
7 - қазан, 2022 ж.

Астана, 2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

**Профессор А.А.Молдажанованы еске алуға арналған «XXI
ҒАСЫРДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ: БАСЫМДЫҚТАР
МЕН ІЗДЕНІСТЕР» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-
практикалық конференция материалдарының**

ЖИНАҒЫ

7 - қазан, 2022 ж.

СБОРНИК

**материалов Международной научно-практической конференции
«ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В XXI ВЕКЕ: ПРИОРИТЕТЫ И
ПОИСКИ» посвященная памяти профессора А.А.Молдажановой
7-октября, 2022 г.**

COLLECTION

**Collection materials of the International scientific and practical Conference
«PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE XXI CENTURY: PRIORITIES AND
SEARCHES» dedicated to the memory of professor A.A.Moldazhanova**

October -7, 2022 y.

Астана, 2022

ӘӨЖ 37.0
ББК 74.00
П 82

Редакция алқасы:

Ж.Д.Курманғалиева - Басқарма мүшесі - Ғылым, коммерциаландыру және интернационалдандыру жөніндегі проректор, **Б.Ж.Сомжүрек** - «Әлеуметтік ғылымдар» факультетінің деканы, **М.П.Асылбекова** - «Педагогика» кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., профессор м.а.; **Б.П.Сейітқазы** - п.ғ.д., профессор; **Қ.Т.Атемова** - п.ғ.д., профессор; **Т.С.Сламбекова** - п.ғ.к., профессор м.а.; **С.С.Байсарина** - п.ғ.к., доцент; **Н.П.Албытова** - п.ғ.к., профессор м.а.; **Махадиева А.К** - PhD., **Балтабаева Ж.Б.** - магистр, **Қуатов А.К.** - магистр.

ISBN 978-601-337-713-1

Жинақта Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Профессор А.А.Молдажанованы еске алуға арналған «XXI ғасырдағы педагогикалық білім беру: басымдықтар мен ізденістер» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының Пленарлық мәжілісінде және «Профессор А.А.Молдажанова және қазақстандық білім беру жүйесінің дамуы», «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобаны жүзеге асыру - Жаңа Қазақстанды дамытудағы басым бағыт», «Білім берудің ғаламдық мәселелерін шешуде адами ресурстардың бірігуі» деп аталатын секция жұмыстары бойынша тыңдалған баяндамалар қамтылды. -587 бет.

ӘӨЖ 37.0
ББК 74.00
П 82

ISBN 978-601-337-713-1

«Профессор А.А.Молдажанованы еске алуға арналған «XXI ғасырдағы педагогикалық білім беру: басымдықтар мен ізденістер» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-практикалық конференция.

@Астана, 2022

2. Чинаева З.М., Мишина И.А., Дубовцова Т.В., Латыпова О.С., Шабаева Г.Ф. Характеристика совместной деятельности педагогов и воспитанников в условиях реализации steam –образования [Текст] // Традиции и инновации в национальных системах образования: Материалы V Международной научно-практической конференции, 14-15 декабря 2021 г. – Уфа: Издательство БГПУ им. М. Акмуллы, 2021. – 1077с.,с.414-418

3. Шабаева Г.Ф. Подготовка студентов на базе мастерских world skills russian по ознакомлению с художественной литературой дошкольников в условиях трилингвизма [Текст] // Традиции и инновации в национальных системах образования: Материалы V Международной научно-практической конференции, 14-15 декабря 2021 г. – Уфа: Издательство БГПУ им. М. Акмуллы, 2021. – 1077с.,с.421-427

УДК 811.163.5

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТІЛДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІН ДАМЫТУ

Шаймардан Е.Е.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты

Гендерлік қатынастар қоғамның әлеуметтік ұйымының негізгі компоненттерінің бірі болып табылады, ал олар адамның сөйлеу мінез-құлқына және оның тілдік әлеуметтенуіне әсер ететін белгілі бір стереотиптер түрінде тілде бекітілген. Гендерлік лингвистиканың алдында феминистік және әлі күнге дейін жалғасып келе жатқан тіл сыны немесе феминистік лингвистика (ФЛ) болды. Анықталған ФЛ заңдылықтары тілдік жүйеде "антигендік" асимметрияның болуын дәлелдейді. Мұндай тұжырым лингвистикалық салыстырмалылық гипотезасы тұрғысынан түсіндіріледі: тіл - бұл қоғам дамуының өнімі ғана емес, сонымен бірге оның ойлауы мен менталитетін қалыптастыру құралы.[5] Гендерлік лингвистиканы қалыптастыратын жайт – адам тілінің синкретті үш қыры бар деп есейтейді: бірі – тілдің ішкі құрылысы, екіншісі – тілге әсер етуші сыртқы жүйе, әлеуметтік факторлар, үшіншісі – тілде көрініс беретін ментальді құрылым, әлемнің жанама түрдегі бейнесі. Бұл – әлемнің тілдік бейнесі, тілдік тұлғаның прагматикасы, тіл қолданушының тілдік санасы, ойлаудың этникалық құрылымы, қалыптасу үстіндегі өмір салты, ұлттық мінез-құлық, менталитеті әсер ететіндігін атап өтеді.

Қорыта айтқанда, тілді біліктілікпен дамыту үшін тілдің әлеуметтік жіктелуі мен адамның жыныстық айырмасы арасындағы байланысты яғни гендерлік жіктелімді зерттеу керек. Сонымен қазақ тіл біліміндегі гендерлік бағыттың қалыптасуы мен дамуына себеп болған факторларға тоқталуға болады. Айталық, саяси-әлеуметтік фактор қоғамдық сананың гендерлік парадигмасының ауысуына және еліміздің дамуындағы саяси, әлеуметтік, экономикалық өзгерістерге себепкер болуда. Ал лингвистикалық фактор тілдің әлеуметтік қызметін дамыту, әлемдік лингвистикада өріс алған бағыттардың

кең таралуына тікелей әсер етеді. Олай дейтініміз, әлемдік психолінгвистика, әлеуметтік лингвистика, когнитивті лингвистика, гендерлік лингвистиканың қарқынды дамуы қазақ тіл біліміне де өз әсерін тигізе бастады [6].

Осыған сүйене отырып, тілдің феминистік сыны тілдің саналы нормалануы мен тіл саясатын саяси дискурс сияқты нәтижелі факторлар ретінде қарастыра отырып, тілдік нормаларды қайта қарастыруды және өзгертуді талап етеді. ФЛ-дың басты ерекшеліктерінің бірі - бұл "таза" тіл білімінен өте тез шықты. Тіл біліміндегі осы бағыттың айқын радикалдылығы және тіл нормаларын, мүмкін болса, тіл жүйесінің өзін өзгерту ниеті өткір пәнаралық пікірталас тудырды. Қазіргі әлеуметтік ғылым гендер ұғымдарын ажыратады. Дәстүр бойынша, олардың біріншісі адамның анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерін белгілеу үшін пайдаланылды, соның негізінде адам еркек немесе әйел ретінде анықталады. Адамның жынысы әйелдер мен ерлер арасындағы психологиялық және әлеуметтік айырмашылықтардың негізі және түпкі себебі болып саналды. Гендер - бұл еркек пен әйел категорияларын анықтайтын әлеуметтік-мәдени сипаттамалар жүйесін қамтитын күрделі ұғым. Әрбір қоғамның өзіндік гендерлік жүйесі бар екенін атап өткен жөн, бірақ әр жүйе асимметриялы, яғни адамдарға жынысына байланысты әртүрлі мәдени бағалаулар мен болжамдарды көрсетеді. [3] Гендерлік зерттеулердің пайда болуы, сондай-ақ өте тәуелсіз жаңа бағыт - еркектікті зерттеу-негізінен осы қарама-қайшылыққа байланысты. Осы орайда бірнеше сұрақтар туындайды. Мысалы, грамматикалық жыныс категориясы мен экстралингвистикалық "жыныс" категориясының арақатынасы орыс тіл білімінде басқа пәндер аясында, атап айтқанда морфология, грамматика, лексикология - батыста феминистік тіл тұжырымдамасы қалыптасқанға дейін қарастырылды.

Әр түрлі географиялық аудандар мен тілдік отбасылардан шыққан 257 тілдің үлгісінде 112 тілдің гендерлік жүйесі бар екендігі көрсетілген. Олардың бүкіл әлемде таралуы гетерогенді. Гендерлік жүйелер Еуропада, Африкада және Австралияда, Америкада кең таралған және Азия мен Тынық мұхитының көп бөлігінде енді іс жүзінде орындалып келе жатыр. Америка Құрама Штаттары тарихындағы кез — келген оқиға мен тақырып гендерлік тарих тұрғысынан қабылданады және қамтылған [4]. Гендерлік бинарлық-бұл адам ойлауындағы негізгі жіктеу және әр мәдениеттегі адамдардың күнделікті өмірінде кездесетін жыныс пен гендердің екі бөлек және қарама-қарсы категорияға бөлінетін әлеуметтік ұйымның тәсілі: ерлер мен әйелдер. Бұл гендерлік жүйелердің кең таралған түрлерінің бірі. Бұл екі жіктеу бір-біріне қатысты болғандықтан ғана тұрақты болып көрінеді. Біреуі екіншісіз болмайды. Олар бір деңгейде сирек кездеседі; керісінше, жоғарғы және төменгі, дұрыс және бұрыс, үлкен және кіші, еркек жоғары немесе басым, әйел - төменгі сатыда немесе бағынышты (қарым-қатынас кері болуы мүмкін). Ер адамдар бағыныңқы синтаксистік байланысты, сондай-ақ бағыныңқы шақтарды, мақсат пен орынды қолданады. Олар көбінесе логикалық тізбектерді, иерархияларды құрастырады, себеп-салдарлық байланыс орнатады, ойлаудың бұл ерекшелігі олардың сөйлеуінің осы ерекшелігінен көрінеді. Әйелдердің сөйлеуінде

бағыныңқы дәрежелі салыстыру және жеңіл сөйлемдер бар. Ер адамдар бұйрықтарды жиі пайдаланады, ал әйелдер жанама өтініштерді пайдаланады. Сұраққа жауап бергенде, ерлер жиі нақты жауап алғысы келеді, сондықтан сұрақ өте анық айтылады. Көптеген әйелдер мәнерлеп жауап береді, сол сияқты сұрақтарды да - көптеген еркектерге қарағанда ашық айтады.

Сонымен қатар, лингвистикалық гендерлік зерттеулердің дербес ғылыми бағыты ретінде позициясының күшеюінің бір белгісі ретінде мәдениетаралық коммуникацияны оқытуда гендерлік тәсілді қолдану мәселесін көтеретін бірқатар әдістемелік еңбектердің пайда болуын айтуға болады. Тіл біліміндегі гендерлік зерттеудің жалпы ғылыми көзқарастарын дамыту мәселелері қарастырылып, тіл мен қарым-қатынастың гендерлік аспектілерін зерттеудің нақты ғылыми міндеттері және одан әрі ғылыми зерттеулердің перспективалары тұжырымдалады. [3]Талдау барысында мынадай ерекшелік анықталды: ғылымдағы гендерлік көзқарас ерлер мен әйелдер арасындағы биологиялық айырмашылықтар емес, қоғамның осы айырмашылықтарға беретін мәдени және әлеуметтік мәні маңызды деген пікірге негізделген. Олардың әлеуметтік-мәдени тұрғыдан бағалануы мен түсіндірілуі, сонымен бірге осы айырмашылықтарға негізделген билік қатынастарының жүйесін құру маңызды.

«Гендер» категориясын талдау оның қалыптасу кезеңдерін ерекше мәртебесі мен құрылымы бар термин ретінде көрсетуге мүмкіндік берді. Гендер қоғамның ерлер мен әйелдер рөлдерінің қалыптасуының (құрылуының) күрделі әлеуметтік-мәдени процесін көрсетеді, сол немесе басқа жыныстағы адамның мінез-құлқындағы, психикалық және эмоционалдық ерекшеліктеріндегі айырмашылықтарды атап көрсетеді.

Бұл процестің нәтижесі, оның теориялық түсінігі де әлеуметтік құрылым «гендер». Гендерлік айырмашылықтарды тудыратын маңызды элементтер «ер» және «әйел» (еркек пен әйелдіктің қарама-қайшылығы) және ұзақ тарихы бар, әйелдің еркекке бағынуы.

Лингвистикалық әдебиеттерде, ғылыми мақалаларда Қазақстандағы гендерлік жүйе кеңінен ұсынылып, кеңінен зерттелуде. Осы уақытта гендерлік салаға үлесін қосып жүрген көптеген Қазақстандық ғалымдар ойып тұрып орын алуда. Соның бірі, Исмагулова Г.К. өзінің диссертациялық жұмысын лингвомәдениеттану саласында қазақ, орыс және неміс мәдениетіндегі ерекшеліктерге гендерлік аспектіде зерттеу жүргізіп, сәтті қорғады. Исмагулова Г.К. айтуы бойынша «гендер әлеуметтік-мәдени құрылым ретінде әлемнің әртүрлі тілдік суреттерінде жарқын көрініс табады» деген [5]. Сонымен қатар, лингвомәдениеттанымдық талдау гендерлік қатынастардағы орыс, неміс және қазақ тілдеріндегі олардың айтарлықтай ұқсастығын анықтайды, алайда салыстырмалы талдау этномәдени дәстүрлерге негізделіп, тілдің ұлттық ерекшелігімен шарттасқан әлемнің тілдік бейне фрагменттерін пайымдайды деген. Мысалы: мәдениет тілдерінде "қос стандарт" деген ұғым бар: әйелдің күнделікті өміріндегі моралмен қабылданбайтын нәрсе, ер адамға ол нәрселердің теріс жақтары байқалмайды. Сонымен, әйел-құмар / Schürzenjäger,

Frauenheld / әйел жанды – бұл тек қарама-қарсы жыныстағы адамдарға бей-жай қарамайтын ер адам. Бұл қосарлылықтың астарында еркектіктің бетімен кеткендігі жасырынуда, оның себептерінің бірі физикалық күш, "иесі", "әкесі", "асыраушысы" әлеуметтік мәртебесі болып табылады [5].

Адамдар арасындағы биологиялық айырмашылықтардан басқа, олардың әлеуметтік рөлдерін, қызмет түрлерін, мінез-құлқы мен эмоционалды сипаттамаларында айырмашылықтар бар. Антропологтар, этнографтар және тарихшылар бір қоғамда ерлердің кәсібі деп саналатын идеялардың салыстырмалылығын әлдеқашан анықтаған, ал екіншісінде әйел ретінде анықталуы мүмкін. Әлемде әйелдер мен ерлердің әлеуметтік сипаттамаларының әртүрлілігі және адамдардың биологиялық сипаттамаларының түбегейлі сәйкестігі биологиялық жыныс олардың әртүрлі қоғамдардағы әлеуметтік рөлдеріндегі айырмашылықтардың түсіндірмесі бола алмайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, гендер ұғымы пайда болды, бұл қоғам адамдарға биологиялық жынысына байланысты орындауды бұйыратын әлеуметтік және мәдени нормалардың жиынтығын білдіреді. [1] Биологиялық жыныс емес, әлеуметтік-мәдени нормалар, сайып келгенде, психологиялық қасиеттерді, мінез-құлық үлгілерін, іс-әрекеттерді, әйелдер мен ерлердің кәсіптерін анықтайды. Қоғамда еркек немесе әйел болу тек белгілі бір анатомиялық ерекшеліктерге ие болуды білдірмейді - бұл белгілі бір гендерлік рөлдерді орындауды білдіреді. [2] Осылайша, егер биологиялық жыныс "еркек" және "әйел" санаттарында көрінсе, онда гендер "еркектік" және "әйелдік" санаттарында болады. Қазіргі мағынада гендер жеке биологияның немесе адамның қандай да бір түрі болуға бейімділіктің салдары емес. Бұл мүлдем жеке сапа емес, әр адам құрамына кіретін қоғам белгілеген тәртіп деп те айта аламыз. Гендер сонымен бірге белгілі бір тарихи кезеңде белгілі бір қоғамда қабылданған еркектіктің немесе әйелдіктің әлеуметтік және мәдени негізделген моделіне "ену" процесі мен нәтижесін көрсетеді" [1]. Н.Л. Пушкарева гендерді анықтауда гендер қарым-қатынастар мен процестердің кешенді араласуы да, әлеуметтік қатынастардың негізгі компоненті болып табылатындығына назар аударады, және бұл компонент қоғамды жынысы бойынша бөлудің негіздерінің бірі болып табылады және сонымен бірге биологиялық функциялармен бөлінбейтін байланыста қарастырылады. Гендер лингвистикалық ұғым емес, бірақ оның мазмұны тілдік ерекшеліктерді талдау арқылы да ашылуы мүмкін. А. В. Кирилина атап өткендей, "гендер" категориясы тарих, тарихнама, Әлеуметтану және психологияның концептуалды аппаратында 60-шы жылдардың аяғы – ХХ ғасырдың 70-ші жылдарының басында, кейінірек тіл ғылымының қызығушылықтарының кеңеюімен байланысты лингвистикада пайда болды. Дәл осы уақытта, Е. С. Гриценко атап өткендей, тіл ойлау құралы, қарым-қатынас құралы және қызметі, адам, мәдениет және қоғам туралы білім алу құралы ретінде қарастырыла бастады.

Гендерлік факторға басым көңіл бөлген қазақ ғалымы Б. Хасанұлының еңбектерінде *гендер* терминін жиі кездестіруге болады. "Біздің мақсат – тілді

дұрыс бағытта дамыту, сол үшін де гендерлік зерттеу керек", – дейді Б. Хасанұлы

Әдебиеттер:

1. Kristin Hoganson, "What's Gender Got to Do with It? Women and Foreign Relations History," *Magazine of History* 19, no. 2 (March 2005): 14
2. Исмагулова Г.К. ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЙ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ (на материале русского, немецкого и казахского языков) [Электрондық ресурс] / Г. К. Исмагулова // Автореферат. 2005-Тюмень, 2005.-б.6-8. Кіру режимі: <https://elib.utmn.ru/jspui/bitstream/ru-tsu/2185/1/469.pdf>
3. Шоқым Г. Гендерлік лингвистика негіздері [электрондық ресурс] / Г. Шоқым // Оқулық. 2012-Алматы. Кіру режимі: <http://rmebrk.kz/bilim/shokym-genderlik-lingvistika.pdf>
4. Баженова И.С. Көркем прозадағы ерлер мен әйелдердің эмоционалдылығын белгілеу конвенциялары / И. С. Баженова // Гендер: тіл, мәдениет, байланыс: тезистер жинағы докл. Үшінші халықаралық конф., 27-28 қараша, 2003-Мәскеу, 2003. – Б.20-21.
5. Барышникова Г.В. Гендерлік бағалау номинациясының диахроникалық аспектісі / Г. В. Барышникова // Гендер: тіл, мәдениет, байланыс: докл тезистер жинағы. Үшінші халықаралық конф., 27– 28 қараша, 2003-Мәскеу, 2003. – Б.21-22.
6. Белая Н.В. Тілдегі гендерлік айырмашылықтардың көрінісі туралы [Электрондық ресурс] / Н.В. Белая // Rhema. Рема.–2009. - Кіру режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-proyavlenii-gendernyh-razlichiy-v-yazyke>.

УДК 37.1174

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ БУЛЛИНГ ШЫҒУ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ АНЫҚТАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Шалғынбаева Қ.Қ.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің профессоры, п.ғ.д.

Санатбай П. А.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің 1-курс PhD докторанты.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ-Ж.К. Тоқаев 2020 жылғы Жолдауында: «Бала құқығын қорғау және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл мәселесіне басымдық беруіміз қажет. Жасөспірімдер арасында көбейіп кеткен суицид мәселесімен мақсатты түрде айналысу керек. Біз зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балалар мен олардың отбасын қорғау жөнінде толыққанды бағдарлама әзірлеуіміз қажет»-деп атап өтті[1]. Себебі, бүгінгі таңда, бүкіл әлемдегі жасөспірімдерге білім беру ұйымдарында және одан тыс жерлерде балалар тарапынан да, мұғалімдер тарапынан да зорлық-зомбылыққа тап болуда. Мысалы, 2020 жылы осы мәселе бойынша ҚР ДСМ Қоғамдық